

زاهدان

سیداحمد برآبادی، خداداد مزارعیان

شهرستان زاهدان در استان سیستان و بلوچستان، سه شهر زاهدان (به عنوان مرکز استان و بلوچستان) میرجاوه و نصرت‌آباد و چهار بخش مرکزی میرجاوه، نصرت‌آباد، کورین، با ۸ دهستان و ۱۰۱۲ روستا در شمال استان قرار دارد. از شمال به شهرستان زابل و کویر لوت از شرق به کشور پاکستان از غرب به استان کرمان و از جنوب به شهرستان خاش محدود می‌شود. در کنار گزارشی که در مجموعه حاضر درباره پزشکی سنتی ایرانشهر و چاپهار داده شده، در گفتار حاضر به بررسی داروشناسی و پزشکی این منطقه می‌پردازیم.

داروهای گیاهی و خواص آنها

جوشانده درنک (dorank): برای درمان و معالجه سینه‌درد، وسینه پهلو.

جوشانده زباد (zabad): برای درمان سرماخوردگی.

جوشانده عناب برای کمردرد و سرماخوردگی.

جوشانده انگوزه (anquze): برای درمان بیماری‌های استخوان و بادها.

جوشانده زنجبیل و دارچین برای سرماخوردگی و سردردهای شدید.

جوشانده گلدر (golder): برای درمان پا درد، درمان تب و لرز و تب‌نوبه.

قرص چرس کوهی (ceras): برای درمان استخوان‌درد و مقاومت شترها.

جوشانده برنجاسک (berenjasak): برای درمان کمر درد، دل‌درد، استخوان درد.

جوشانده ویا پودبومادران (bamadaran): دل‌دردهای کودکان.

جوشانده ریشه زیروال برای درمان زخم‌ها و جراحات.

جوشانده درنک (dornok): برای درمان اسهال.

جوشانده هنگ (heng) یا انفوره برای درمان دل‌درد و کرم روده.

پودر پونه برای درمان دل‌دردهای زن زائو.

دودنی (dudni) یا اسپند برای رفع بلاها و اجنه.

جوشانده مور برای معالجه و درمان یبوست و دردهای شدید معده.

جوشانده اشیر یک گلدر و بو مادران برای درمان گرم‌زدگی‌ها و یرقان.

شیر خشت درمان دل درد کودکان.
جوشانده درمنه (daramane): مور و کلپوره: برای دل دردهای شدید.
قرص کمرکش (kamarkas) یا قرص کمر و مهمونه فاج (mahmune fac): برای درمان کمردرد که به صورت چسب درمی آمد.
جوشانده ری وند (rivand) و چندن (canden) برای درمان سر درد استفاده می شود.
جوشانده گیاه دار پهلوی (darpahlu): برای درمان سینه پهلو از آن استفاده می شد.
جوشانده درنه (dorene) برای درمان استفراغ استفاده می شد.
جوشانده گیاه از بوتک (ezbutek) برای معالجه اسهال و دل دردهای شدید استفاده می نماید.
جوشانده ریشه درخت زرشک که در اصلاح محلی به آن زارچ (zarc) می گویند برای درمان کوفتگی، خاکست استخوان حیوان و زرده تخم مرغ، برای درمان زخم ها.
جوهر سنگ و تخم مرغ برای درمان و معالجه زخم ها و دمل ها.
مخلوط تخم مرغ با جوشانده رودن (ruden): برای درمان شکستگی ها.
کوبیده ریشه پرک (perg) و مخلوط کردن با آب برای معالجه سوختگی ها.
ترکیب زردچوبه و شیر حیوان برای درمان زردی یا یرقان.
جوشانده سداب (sadab): برای درمان درمان دل دردها.

داروهای غیر گیاهی و خواص آنها

ترکیب زرده تخم مرغ و تخم مرغ برای معالجه کچلی.
شیر حیوان و زردچوبه جوشانده را به بیمارانی که دچار بیماری زردی شده اند می دهند.
آب نمک جوش و نمک برای درمان کوفتگی پا دست.
شاخ گاو را می ساینند و با پودر برگ کنار مخلوط می کنند و برای درمان دمل و زخم های زرد استفاده می کنند.
آهنگ و خاکستر پوست درخت بنه را با هم ترکیب می کنند و از آن برای درمان سیاه زخم استفاده می کنند.
آب دهان بیمارانی سیاه سرفه از آب دهان بیمارانی سیاه سرفه که خوب شده اند برای معالجه بیمارانی مبتلا به این بیماری استفاده می کنند. روش کار به این صورت است که ابتدا جایی از بدن بیمار را با تیغ می خراشند و یا اینکه کمی رگ دست او را زخم می کنند و آنگاه از شخصی که قبلا بیمار بوده می خواهند تا از آب دهان خود کمی روی زخم بمالد تا بهبودی حاصل شود.
راپینگ یا جوشیده راپینگ از این نوع ترشی که از آب دوغ به دست می آید برای درمان زردی و یرقان استفاده می شود. شیوه استفاده به این صورت است که کمی از راپینگ را در آب می جوشانند و بعد به بدن بیمار می مالند تا معالجه شود.
ماهی زنده نیز برای درمان بیماری زردی یا یرقان بسیار مناسب است و زمانی که شخصی دچار این نوع بیماری شود، چند عدد ماهی کوچک به او می دهند تا از راه دهان وارد شکم خود کند و به این طریق

معتقدند که ماهی کلیه موارد درون شکم او را می خورد و بهبودی حاصل می شود. به این نوع ماهی ها ماهی کوچک یا چلک (colok) می گویند.

خاکستر استخوان حیوان و زرده تخم مرغ را برای درمان سوختگی ها استفاده می کنند.

جوهر سنگ و زرده تخم مرغ نیز برای درمان زخم ها استفاده می شود.

گیاهان دارویی به تفکیک مناطق بررسی شده

نام گیاهان دارویی	زاهدان	شیرآباد	نصرت آباد	حرمک	میر جاوه	سر جنگل کورین
مندو			×		×	
درنگ	×	×	×	×	×	×
کالپوره	×	×	×	×	×	×
بومادران	×	×	×	×	×	×
پورچنگ	×	×	×			
دودنی	×	×	×	×	×	×
برنجاسک	×	×	×	×	×	×
توسوی			×			
کرماسک			×			
درانت	×	×	×	×	×	×
کلمک	×	×	×			
هومونگ			×			
گزوک			×			
گلدز	×	×	×	×	×	×
مور	×	×	×	×	×	×
چلوولو			×			
پچورگ			×			
کاروان کش			×			
کریج	×	×	×	×	×	×
تاج الملوک	×	×	×	×		
هنگ یا انفوزه	×	×	×	×	×	
سه پستان	×	×	×			
عنانب	×	×	×			
چچنج	×	×	×			
خارک			×		×	
اشترک	×	×	×	×	×	×

بیماری‌های روحی

مردم و مشایخ این منطقه معتقدند که این بیماری‌ها به سبب رسوخ جن‌ها، زارها و یا زروباد (zarvabad)، که موجوداتی مرموزند و بادها که انسان‌هایی نامرئی هستند، در روح به وجود می‌آیند. درمان این‌گونه افراد توسط افراد خاصی است به آنها بابا و مامای شفای بیمار می‌گویند. کار بابا و ماما دور کردن زارها و بادهاست، این افراد با خواندن و رقصیدن سعی می‌کنند که این موجودات نامرئی را از بدن بیمار خارج کنند.^۱

در بعضی از نقاط بیمار را می‌بندند و معتقدند که جن در جسم فرو رفته و برای اینکه او را معالجه کنند ابتدا او را با چوب می‌زنند و یا اینکه قربانی می‌کنند و خون گوسفند قربانی را روی بدنش می‌ریزند. کار بیماران و معالجه این‌گونه افراد بر عهده ملایان بوده که به آنها ملایان جن‌گیر می‌گفتند. در بعضی از نقاط آنها را به امامزاده‌ها و یا زیارتگاه‌ها قدیمی در این منطقه زیارتگا ملک سیاه کوه یک روز تا یک هفته می‌خوابانند. بعضی‌ها برای این‌گونه بیماران دعا می‌نوشتند. در میرجاوه بیماران روحی را با نوعی موسیقی، که به آن گوات (govat) می‌گفتند، معالجه می‌کردند.

بیماری‌های جسمی

کچلی در زاهدان زرده تخم‌مرغ را با تخم لاک‌پشت مخلوط می‌کردند و بر سر و ناحیه‌ای که موی آن ریخته بود با پارچه می‌بستند.

زردی یا یرقان نوعی بیماری است که بر اثر گرم‌زدگی حاصل می‌شود و برای درمان آن در زاهدان شیر حیوان را با زرد چوبه مخلوط کرده و می‌جوشانند و به بیمار می‌دادند تا به خود بمالند و اگر کودک بود خود می‌مالیدند همچنین در سایر نقاط منطقه می‌گفتند که باید این‌گونه که باید به این‌گونه بیمارها ماهی کوچک زنده که به آن چلک (colok) می‌گویند بدهند.

شب کوری برای معالجه این نوع بیماری جگر سفید حیوان به خصوص بز و بزغاله را روی آتش داغ می‌کنند تا کمی از آن بیرون آید، آنگاه از آن کف که معمولاً سفید رنگ است بر چشم‌های او می‌مالند.

روماتیسم به دو صورت درمان می‌شود. یکی اینکه سعی می‌کنند بیمار را گرم نگه دارند و نگذارند که در هوای بیرون بگردد و دیگر اینکه با نوعی بوته به نام سداپ (sadap) بدن بیمار را مالش می‌دهند. البته این گیاه را می‌جوشانند.

دل‌درد: جوشانده درنه (dorne) و سداپ (sadap) درمان می‌کنند.

سیاه‌سرفه را در شهر زاهدان و روستاهای حرمک، شیر آباد، با گیاهی به نام درنک (dorenak) جوشانده درمان می‌کنند. در میرجاوه و سایر نقاط بررسی شده بیمار را می‌خوابانند و با تیغ رگ دست و یا جایی از بدنش را می‌خراشند و آنگاه از شخصی که قبلاً مبتلا به این بیماری شده می‌خواهند تا

۱. اتخاذ از کتاب طرح توسعه و عمران زاهدان، جلد اول و دوم، مهندسین مشاور.

کمی آب دهان خود به محل زخم او بمالد و به این ترتیب معتقدند که معالجه صورت می‌گیرد و بهبودی حاصل می‌شود.

کمر درد با ترکیب چند دارو از جمله کمرکش (kamarkas) یا قرص کمر و گیاه دیگری به نام مهمونه‌فاچ (mahmune fac) نوعی چسب به‌دست می‌آورند و درون پارچه‌ای به نام جل کرباس (jolekarbas) بر کمر می‌بندند، نقل می‌کنند که این داروها در کمر ایجاد گرما می‌کند و کمر خونس به جریان می‌افتد و به این ترتیب معالجه صورت می‌گیرد و بعد از مدت یک هفته کاملاً بهبودی حاصل می‌شود.

دندان درد برای معالجه دندان‌درد و گیاه به نام پتکی (peteki) و نیل‌باد (nilbad) را مخلوط می‌کردند و به دندان می‌مالیدند. یکی دیگر از شیوه‌های درمان دندان‌درد این بود که چوب باریک و تری را از درخت قطع می‌کردند و زیر خاکستر آتش می‌کردند تا کاملاً داغ شود و آنگاه نوک داغ آن را در محل درد دندان می‌گذاشتند و به این ترتیب کمی از درد دندان می‌کاستند. اگر چنانچه دندان به‌واسطه کرم‌خوردگی درد کند با بوته‌ای به نام دندون‌شان (dandunsan) در آتش می‌ریزند و مقداری آب در کاسه‌ای می‌ریزند و جلوی دهان خود قرار می‌دهند. دود حاصل از بوته دندون‌شان سبب می‌شود که فرد سرفه کند. در این حین که سرفه می‌کند کرم‌ها از دهان بیرون می‌آیند و در کاسه می‌ریزند.

- بعضی‌ها نیز برای دندان‌دردهای شدید دعا می‌کنند و پیش ملا می‌روند تا دعا بنویسد و یا تعویض نماید.

گوش درد برای درمان گوش درد مقداری از پشگل (peskel) کبوتر (فضولات کبوتر) را می‌سوزانند و روی پارچه‌ای می‌ریزند سپس چند قطره از شیر زنی که بچه‌اش دختر باشد به آن اضافه می‌کنند و چند قطره از آن ترکیب را درون گوش بیمار می‌ریزند.

سوختگی برای معالجه سوختگی پشم را می‌سوزانند خاکستر آن را روی زخم سوختگی و یا هر نوع زخمی می‌ریختند تا از خونریزی آن جلوگیری و یا اینکه آب را جمع کند.

تب برای درمان تب‌ها و تب‌هایی که به‌واسطه گرم‌زدگی عارض شخص شده، جوشانده بومادران و گلدر را به بیمار می‌خورانند.

زردی برای درمان زردی علاوه بر ماهی زنده که قبلاً به آن اشاره شد از زردآلو خشک شده رایپینگ و زرشک استفاده می‌کنند.

کلیه درد برای درمان کلیه درد جوشانده خشخاش و زیره (zire xasxas) را به بیمار می‌دهند.

شب‌ادراری برای معالجه این نوع بیماری زارچ (zarc) ووروباسک (rubask) را مخلوط کرده و به دور کمر یا زیر ناف بیمار درون پارچه‌ای می‌بندند.

استخوان درد را دلاک یا حمامچی درمان می‌کرد، شیوه درمان که خیلی جنبه سنتی دارد به این صورت است که ابتدا زمینی را به عمق نیم متر و به طول قد بیمار حفر می‌کنند و آنگاه درون آن آتش روشن می‌کنند و می‌گذارند تا تمام هیزمها بسوزند و خاکستر شوند پس از اینکه کاملاً هیزمها سوختند چند دانه از میوه‌های بوته هندوانه ابوجهل و مقداری از برگ‌های آن را درون آن می‌ریزند سپس روی شاخ و برگ‌ها بیمار را رو به بالا می‌خوابانند (البته بیمار باید کاملاً عاری از لباس باشد) و چند پتو روی آن می‌اندازند تا کاملاً بدنش به واسطه گرمای ناشی از آتش و رطوبت حاصل از بوته ابوجهل گرم و خونس خوب به جریان بیفتد. بیمار مدت چند ساعتی در آنجا می‌خوابد و فقط سرش را می‌تواند از پتو بیرون آورد.

ملو نوعی بیماری است که انسان گردنش و یا صورت و دو چشمش برای مدتی به یک طرف گردن بچرخد و در اصلاح محلی می‌گویند برگشت خورده، برای معالجه آن دعا می‌کنند او را در خانه‌ای که محیط آن آرام باشد به مدت چهل روز می‌خوابانند و نمی‌گذارند که دست به هیچ کاری بزند، همچنین مانع او می‌شوند که در مجالس شلوغ مثل عروسی و عزاداری شرکت کند. در جنوب ایران با سوزاندن رگی در گردن این بیماران را معالجه می‌کنند.

شکسته‌بندی

کوفتگی برای معالجه این نوع ناراحتی‌ها در بعضی جاها بیمار را در پوست گوسفند و یا حیوانی برای مدتی نگه می‌داشتند و معتقد بودند که به واسطه پوست، بدنش گرم می‌شود و ناحیه کوفته شده کاملاً با جریان افتادن خونس بهبودی حاصل می‌کند. یکی دیگر از شیوه‌های درمان کوفتگی این است که با جوشانده زارچه (zarc) و ریشه زرشک که ترکیبی می‌سازند و زمانی که آب آن کم شد روی پارچه‌ای می‌گذارند و روی ناحیه درد می‌بندند.

دررفتگی کار جاناندازی ناحیه دررفته توسط شخص ماهری صورت می‌گیرد. پس از اینکه ناحیه دررفتگی را مشخص کرد با نخ به نام کالاف (kalaf) یا کالاف دولایه که دو نخ دارد ناحیه دررفته را بین آنها قرار می‌دهد سپس یکسر آن را با دست می‌گیرد و چوبی را در وسط آن قرار می‌دهد و تاب می‌دهد یا طناب و نخ دور پا با چرخیدن به ناحیه دررفته فشار می‌آورد و سر جای خود برمی‌گردد.

شکستگی معالجه شکستگی توسط حکیم محلی صورت می‌گیرد. وی برای اینکه متوجه شود که چند نقطه و یا به چه شکل ناحیه شکسته شده شکسته با گذاشتن دست بر روی ناحیه درد، آن را تشخیص داده سپس با توجه به سلیقه و خلاقیت خود آن را میزان و راست می‌کند و آنگاه گیاهی به نام رودن (ruden) را با زرده تخم مرغ مخلوط می‌کند و درون پارچه‌ای می‌ریزد و روی محل شکسته شده می‌گذارد، آنگاه چند تکه پنبه یا پارچه به دور آن می‌پیچاند و آنگاه با چند تکه چوب صاف که از قبل به وسیله چند نخ به هم متصل شده‌اند روی محل شکسته شده را می‌بندند. معتقدند که بهبودی شکستگی هر کس به اندازه سن و سالش است و شخص که ۱۰ سال سن داشته باشد در عرض ده روز و کسی که

۶۰ سال سن داشته باشد دو ماهه خوب می‌شود. (هر سال یک روز). اگر چنانچه بر اثر کوفتگی و یا شکستگی خون جریان نکرده باشد، زرد چوبه را با آرد جو و روغن محلی و یا گریس (geris) مخلوط می‌کنند و به ناحیه درد می‌مالند تا بهبودی حاصل گردد

افرادی که به نوعی در طب و طبابت کار می‌کردند

ملا دعانویس جلوگیری از چشم زخم‌ها و معالجه بیماران روحی و روانی.

طیب محلی معالجه انواع بیماری‌های جسمی با دادن دواهای محلی.

شکسته‌بند شخص ماهری که ناحیه‌های در رفته و شکسته را پیوند می‌داد.

رمال یا فال‌گیر کسی که بخت مریض را با فالش می‌سنجید.

دلاک آهنگر، سلمانی یا سر و ریش تراش، حجامتچی، قاصد، ختنه کردن، حمام‌چی، فال‌گیری در حمام.

قابله یا ماما زن دلاک یا آهنگر که، به غیر از کمک به زن زائو مشاغل شوهر خود را هم داشت.

حجامت و خون‌گیری

حجامت و خون‌گیری را دلاک انجام می‌داد، شیوه خون‌گیری به این صورت بود، که ابتدا ناحیه درد را با چاقو و یا تیغ و نوعی چوب نوک تیز می‌خراشیدند و بعد از اینکه خون می‌آمد استکان و یا ظرف کوچکی را که روزنه نداشته باشد روی آن قرار می‌دادند و با فشار دادن سعی می‌کردند که خون درون آن را بیرون کشند.

وسایل کار حجامت نی استره (estere) تیغ، خاکستر اجاق، پنبه.

به‌طور کلی علاوه بر خون‌گیری و یا رگ‌زنی، اصلاح سر و صورت، ختنه کردن، قاصدی کردن، کیسه کشیدن در حمام، فال‌گیری در حمام، دندان کشیدن، دهل زدن، آهنگری یا چلی‌گری از جمله وظایف دلاک بوده است.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی